

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏKİLLƏR KOLLEGİYASI

Uşaqların hüquqlarının cinayət, inzibati və mülki instansiyalarda müdafiəsində vəkilin fəaliyyətinə dair

T Ə L İ M A T

Təlimat uşaq hüquqları üzrə ekspert, vəkil Rafiq Alışov və UNICEF-in ekspertləri tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Təlimat BMT-nin Uşaq Fondunun (UNICEF) Azərbaycan Nümayəndəliyinin dəstəyi ilə hazırlanmışdır.

Təlimat Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyətinin 09.12.2020-ci il tarixli iclasının qərarı ilə metodik vəsait kimi vəkillərin istifadəsinə tövsiyə olunur.

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 21 iyul 1992-ci il tarixli qərarı ilə Azərbaycan Respublikası BMT-nin “Uşaq hüquqlarına haqqında” Konvensiyasına qoşulmuşdur və Azərbaycan dövləti uşaq hüquqlarının müdafiəsi və təmin olunmasına dair üzərinə pozitiv öhdəlik götürmüşdür. Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 2-ci maddəsinin 2-ci bəndində deyilir ki, İştirakçı dövlətlər uşağın, onun valideynlərinin, qanuni qəyyumlarının və ya digər ailə üzvlərinin statusu, fəaliyyəti, ifadə etdikləri baxışları və ya əqidələri əsasında uşağın ayrı-seçkiliyin və ya cəzanın bütün formalarından müdafiə olunmasını təmin etmək üçün hər cür lazımi tədbirləri görməlidir.

Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsində deyilir ki, Azərbaycan Respublikasında uşaq hüquqlarının müdafiəsini müvafiq icra hakimiyyəti, məhkəmə və prokurorluq orqanları, bələdiyyələr, habelə ictimai birliklər, həmkarlar ittifaqı təşkilatları təmin etməlidirlər. Bu orqanlar, birliklər və təşkilatlar fəaliyyətlərində uşaq hüquqlarının üstün mühafizəsi prinsipini əsas tutmalıdırlar.

Qanunvericilikdən göründüyü kimi uşaq hüquqlarının müdafiəsində bütün dövlət və qeyri dövlət qurumlarının, həmçinin vəkillərin də üzərinə böyük vəzifə qoyulmuşdur. Bu vəzifələrin ən başlıcası cinayət prosesi zamanı cinayət törətmiş və cinayətdən zərər çəkmiş uşaqların, inzibati xəta törətmiş uşaqların müdafiəsində, habelə mülki və ailə mübahisələrində uşaq hüquqlarının və maraqlarının təmin olunmasında vəkillərin rolunun gücləndirilməsidir. “Uşaqların hüquqlarının cinayət, inzibati və mülki instansiyalarda müdafiəsində vəkilin fəaliyyətinə dair” Təlimat (bundan sonra Təlimat) ölkəmizdə uşaqlara yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım göstərilməsinin təmin olunması niyyəti ilə qəbul olunmuşdur.

MÜNDƏRİCAT

1. Ümumi müddəalar.

2. Uşaqların hüquqlarının müdafiəsində əsas prinsiplər.

- 2.1. Uşaqlara qarşı ayrı-seçkiliyə yol verməmək;
- 2.2. Uşaqların mənafelərini üstün tutmaq;
- 2.3. Uşaqlara hüquqi yardım göstərilməsi zamanı səriştəlilik;
- 2.4. Uşaqların mənafelərinə uyğun hərəkət etmək;
- 2.5. Uşağın səmərəli iştirakını təmin etmək;
- 2.6. Uşaqla münasibətin qurulması;
- 2.7. Uşaqlarla həssas yanaşmaya əsaslanan ünsiyyətin qurulması
- 2.8. Uşağa etibarlı və uyğun məlumatın verilməsi;
- 2.9. Məhkəmə baxışında səmərəli iştirak;
- 2.10. Ailə üzvləri və uşağı himayə edən digər böyüklərlə iş;
- 2.11. Məxfilik və konfidensiallıq;
- 2.12. Uşaqların ayrı-seçkilikdən qorunması;
- 2.13. Uşaqların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- 2.14. Digər mütəxəssislər və təşkilatlarla əməkdaşlıq.

3. Cinayət icraatı və inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda uşaqların müdafiəsinin təşkili.

- 3.1. Təhqiqat və ibtidai istintaq icraatında müdafiənin təşkili;
- 3.2. Məhkəmə icraatında müdafiənin təşkili;
- 3.3. Mülki və ailə mübahisələri üzrə uşaqların müdafiəsinin təşkili.

1. Ümumi müddəlar

- a. Bu Təlimatda əks olunmuş qaydalar vəkillik fəaliyyətini həyata keçirən bütün şəxslərə şamil edilir.
- b. Hər bir vəkil cinayət törədən və cinayətdən zərər çəkmiş, inzibati xəta törətmiş uşaqların, mülki və ailə mübahisələrində tərəf olan uşaqların müdafiəsini həyata keçirərkən, Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu uşaq hüquqlarına dair beynəlxalq sənədləri və uşaq hüquqlarına dair milli qanunvericiliyi rəhbər tutaraq, bu Təlimatın müddəalarına əməl etməyə borcludur.
- c. Hər bir vəkil uşaq hüquqlarına, uşaqların şəxsi və ailə həyatına, şərəf və ləyaqətinə hörmət hüququna əməl etməlidir.
- d. Vəkil uşaq hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı peşə fəaliyyətini həyata keçirərkən, Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiyasının və Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu digər beynəlxalq qanunvericiliyin müddəalarını, uşaq hüquqlarının müdafiəsinə və təmin olunmasına dair Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyini, normativ hüquqi aktlarını və məhkəmə təcrübəsini dərinlən öyrənməli, araşdırmalı, habelə uşaq hüquqlarına dair təlimlərə qoşulmalı, bilik və bacarığının artırılması üçün səy göstərməlidir.
- e. Hər bir vəkil bilməlidir ki, müdafiə etdiyi uşağın taleyi vəkilin uşaq yönümlü bilik və bacarığının mükəmməl olmasından, bu bilik və bacarığını uşağın mənafeyinə və maraqlarına uyğun şəkildə istifadə edərək müdafiəni təşkil etməsindən asılıdır.
- f. Bu Təlimatın məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:
 - i. Uşaq hüquqlarına dair vəkillərin ixtisaslaşmasını təşkil etmək;
 - ii. Vəkillərin uşaq hüquqlarına dair bilik və bacarıqlarının artırılmasını təmin etmək;
 - iii. Cinayət törədən və cinayətdən zərər çəkmiş, inzibati xəta törədən, mülki və ailə mübahisələrində tərəf olan uşaqların hüquqlarının müdafiəsində vəkillərin fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq;
 - iv. Uşaqların hüquqi müdafiəsi sahəsində milli və beynəlxalq qanunvericiliyin prinsiplərinin vəkillər arasında təbliğini təşkil etmək.

2. Uşaqların hüquqlarının müdafiəsində əsas prinsiplər.

2.1 Uşaqlara qarşı ayrı-seçkiliyə yol verməmək

Vəkil uşaqların ədalət mühakiməsi sistemi ilə təmasının hər bir mərhələsində müdafiə etdiyi uşağa ayrı-seçkiliyə yol vermədən adekvat xidmətlərin təqdim olunmasını təmin etməlidir. Hüquqlarını müdafiə etdiyi hər bir uşağa həssaslıqla və uşaqların, yaxud uşaq qruplarının öz cinsi, yaşı, irqi, əlilliyi və s. səbəbilə üzləşə biləcəyi məsələləri nəzərə almaqla yanaşmalıdır. Cinayət prosesinin iştirakçısı olan, təqsirləndirilən və ya zərər

çəkmiş qismində bir çox uşaqlar ibtidai istintaqda və məhkəmə prosesində ayrı-seçkiliyə məruz qala bilər. Bunun qarşısını almaq və aradan qaldırmaq üçün vəkil bütün mümkün səyləri göstərməlidir. Məsələn, milli azlıqlardan birinin dilində danışan uşaq üçün hüquqi prosedurlar zamanı şifahi tərcüməçinin dəvət edilməsini tələb etməlidir.

2.2 Uşaqların mənafeyini üstün tutmaq

Cinayət mühakimə icraatı zamanı uşaqlar şübhəli və təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunduqda və ya cinayətdən zərər çəkmiş olduqda, habelə mülki və ailə məsələlərində vəkil uşaqların mənafeələrinin üstün tutulması hüququnun təmin edilməsində böyük rol oynayır. Bunun üçün vəkil cinayət mühakimə icraatını həyata keçirən, təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və məhkəmədən tələb etməlidir ki, uşaqların iştirak etdiyi istintaq hərəkətlərini apararkən, habelə uşaqlarla bağlı qərar qəbul edərkən uşaq mənafeyinin üstün tutulmasını təmin etsinlər. Bunlara Cinayət Prosesual Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş təhqiqat və istintaq hərəkətləri zamanı, İnzibati Xətalər Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hərəkətlər zamanı və Mülki Prosesual Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hərəkətlər, habelə məhkəmə araşdırması zamanı qəbul edilən qərarlar zamanı xüsusi diqqət yetirilməlidir.

2.3 Uşaqlara hüquqi yardımın göstərilməsi zamanı səriştəlilik

Cinayət, mülki və inzibati proseslərdə uşaqlara hüquqi yardım göstərən vəkil uşaq hüquqlarına dair milli qanunvericilik və prosedurlar, uşaq hüquqları, uşaqların inkişaf mərhələləri və uşaqlarla ünsiyyət qaydaları barədə biliklərə malik olmalıdır. Vəkil davamlı peşəkar inkişaf təlimi vasitəsilə öz bacarıqlarını daim təkmilləşdirməli və yeniləməlidir.

Vəkil uşaq hüquqları və onların praktikada tətbiqi, o cümlədən ən azı BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyası və Avropa Şurasının Uşaqyönlü Ədalət Mühakiməsi üzrə Rəhbər Prinsipləri barədə biliklərə malik olmalı;

- uşaqlarla bağlı mülki, cinayət və inzibati hüquq prosedurları, o cümlədən görülə biləcək müxtəlif tədbirlər, məsələn, yayındırma və ya bərpaedici ədalət mühakiməsi proseslərini yaxşı başa düşməli;
- müvafiq mütəxəssislərə, o cümlədən psixoloq və sosial işçilərə peşəkar yardım və məsləhət üçün nə vaxt və necə müraciət ediləcəyini bilməli;
- uşaqların fiziki, əqli, mənəvi və sosial inkişafının müxtəlif mərhələləri barədə praktiki biliklərə malik olmalı;
- uşaqların necə ünsiyyət qurduğunu və bunun onların uşaqlıq dövrü boyunca necə dəyişdiyini bilməli;
- uşaqlarla səmərəli şəkildə ünsiyyət qura bilməli;

- zərər çəkmiş şəxs və ya şahid qismində çıxış edən uşaqların ikinci dərəcəli viktimizasiyaya məruz qalmaması üçün onlarla rəftar zamanı məlumatlı və həssas şəkildə yanaşmalıdır.

2.4 Uşaqların mənafeələrinə uyğun hərəkət etmək

Uşaqlar qanunla təmasda olduqda, bütün hərəkətlərdə uşaqların mənafeələri üstün tutulmalıdır. Vəkil bu öhdəlikdən xəbərdar olmalı və bu öhdəliyə əməl edərək hüquqları müdafiə olunan uşaqların mənafeələrini qiymətləndirməli və onlara uyğun hərəkət etməlidir. Uşağın mənafeələri prinsipi hüquqları müdafiə olunan uşaqla bağlı hərəkətlərin bütün aspektlərində əsas götürülməlidir. Bu, çox zaman ailə və mülki proseslərdə geniş tətbiq olunan prinsip olsa da, cinayət icraatında da bu prinsip üstün tutulmalıdır. Bu prinsip aşağıdakıların təməlinə dayanmalıdır:

- Vəkilin uşaqla münasibət qurması: məsələn, o, hansı hərəkətlərin uşağın mənafeələrinə uyğun olduğunu başa düşmək üçün onun inamını qazanaraq münasibət qurmaqdan ötrü vaxt və resurslar ayırmalıdır;
- Vəkilin optimal hüquqi nəticəyə nail olmaq üçün müdafiə strategiyalarını hazırlaması və uyğunlaşdırması: məsələn, vəkil cinayət işi üzrə dindirməyə çağırılmış uşağın ifadə verməsinin onun mənafeəsinə uyğun olub olmamasına dair qərar qəbul edə bilər.
- Prosesin müxtəlif mərhələlərində uşağın mənafeələrinin üstün tutulmasını təmin etmək üçün təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və hakimlə, qəyyumluq orqanı ilə qarşılıqlı əlaqənin qurulması: məsələn, cinayət işi üzrə yubanmaların minimum səviyyəyə salınmasını, məhkəmə zallarında uşaqyönümlü mühitin təmin edilməsini tələb etmək, yaxud dindirmələrin təkrarlanmasının qarşısını almaq, uşaqların işlərinə baxılan zaman Qəyyumluq və Himayə orqanının iştirakını tələb etmək.

Vəkil icraatın müxtəlif mərhələlərində uşağın mənafeələrini qiymətləndirərkən, uşağın fikirlərini nəzərə almalı və onlara yetərincə diqqət yetirməlidir ki, uşaq onun mənafeələrinə uyğun hərəkətin müəyyən edilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilsin. Uşağın mənafeələrinə uyğun hərəkətlərin qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakı meyarlar nəzərdən keçirilməlidir:

- uşağın ümumi rifahı;
- uşağın fiziki, əqli, mənəvi, psixoloji və sosial vəziyyəti;
- uşağın təhsilə, sağlam və təhlükəsiz mühitə olan ehtiyacı.

2.5 Uşağın səmərəli iştirakını təmin etmək

Vəkil cinayət prosesi boyunca uşağın baxışlarının və fikirlərinin dinlənilməsini və onlara lazımınca diqqət yetirilməsini təmin etməlidir. “Uşaqların özlərinə aid işlərdə fəal iştirakı onlar üçün və hüquqi proses üçün çox faydalı ola bilər. Zərər çəkmiş şəxs və ya şahid

qismində çıxış edən uşaqların fikirlərinin dinlənməsi və nəzərə alınması onların psixoloji bərpasına, özünəinam hissənin yaranmasına və öz bacarıq və potensiallarını daha yaxşı anlamalarına kömək edə bilər. Hüquq pozuntusu törədən uşaqların iştirak hüququ onların məsuliyyət hissənin yaranmasına, habelə onların reabilitasiyasına və öz icmalarına reinteqrasiyasına kömək edə bilər. Vəkillə onun müdafiə etdiyi uşaq arasında fikir mübadiləsi uşağın mənafeələrini daha yaxşı başa düşməyə kömək edə və hüquqi problemlər üçün innovativ və kreativ həll yolları tapmağa kömək edə bilər. Uşağın iştirakı bütün hallarda könüllü xarakter daşmalıdır və uşağın öz arzusu ilə iştirak etməmək hüququ vardır. Vəkil uşaqların ədalət mühakiməsi sistemlərində iştirak hüququnun təmin edilməsi və bunu həyata keçirmək üçün aşağıda tövsiyələrə əməl etməlidirlər:

- uşağın öz həyatı haqqında əsaslı qərar vermək qabiliyyətini qulaqardına vurmamaq;
- uşaqlarla etibarlı münasibətlər qurmaq və uşaqlarla həssas yanaşma əsasında ünsiyyət qurmaq yolu ilə uşağın iştirak qabiliyyətinə dəstək göstərmək;
- uşaqların faydalı iştirakına şərait yaratmaq üçün onları zəruri informasiya ilə təmin etmək;
- uşaqların düşünülmüş qərarlar verməsinə şərait yaratmaq üçün onların qərarlarının uzunmüddətli və qısamüddətli nəticələrini aydın izah etmək;
- cinayət işi və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə dindirmədən öncə uşağı lazımi qaydada hazırlamaq: dindirmənin harada, necə və nə vaxt baş verəcəyini, kimlərin iştirak edəcəyini, uşağın fikirlərinin necə nəzərə alınacağını izah etmək;
- uşağın mənafeələrinin, baxışlarının və hisslərinin müvafiq orqanlara, məsələn, təhqiqat, istintaq, məhkəmə, qəyyumluq və sosial xidmətlərə mümkün qədər aydın şəkildə çatdırılmasını təmin etmək;
- bütün uşaqların, o cümlədən ünsiyyətlə bağlı əlilliyi və ya problemləri olan uşaqların iştirakını təmin etmək üçün “pozitiv fəaliyyət” həyata keçirmək;
- məhkəmə prosesində uşaq dindirilərəkən, onların özlərini sərbəst surətdə ifadə edə bilməsini və proseslərin uşaqlara həssas şəkildə aparılmasını təmin etmək;
- polis tərəfindən dindirmə zamanı uşaqlara təsiredici və təqsirləndirici sualların verilməsinə dərhal müdaxilə etmək və buna imkan verməmək.
- məhkəmə qərar verərəkən uşağın fikirlərini necə nəzərə aldığı barədə uşağı məlumatlandırmaq.

2.6 Uşaqla münasibətin qurulması

Vəkil hüquqlarını müdafiə etdiyi uşaqla inam və dəstəyə əsaslanan münasibət qurmalıdır. Uşaqla münasibətin qurulması və qorunub saxlanması yüksək keyfiyyətli təmsilçilik və yardımın təməlini təşkil edir. İcraatda olan işin əvvəlindən sonuna qədər uşaqla imkan daxilində eyni vəkil təmasda olmalıdır və uşaq spesifik cinsə mənsub olan vəkil istəyərsə, bu istəyi yerinə yetirilməlidir. Vəkil uşağın inamını qazanmaq üçün, onunla elə bir münasibət qurmalıdır ki, mümkün olmayacaq nəticə barədə uşağa vəd etməməlidir.

Vəkilin uşaqla görüşü, uşağın özünü təhlükəsiz hiss etməsi və sərbəst danışa bilməsi üçün mümkün olan ən yaxşı imkanları təmin edən rahat və uşaqyönümlü mühitdə (məsələn uşağın yaşadığı evdə, sosial xidmət müəssisəsində, uşaqlar üçün oyuncaq və kitabların olduğu otaqda) baş verməlidir.

Uşaqla ilk görüş polis məntəqəsində, məhkəmə kamerasında və ya təcridxanada, baş verərsə, bu təcrübənin necə stressli olduğu və uşağın həssaslığı nəzərə alınmalıdır. Həbs altında olan uşaqla dərhal görüşmək və uşağı çox gözlətməmək məqsəduyğundur. Vəkilin uşaqla münasibəti uğursuz alınarsa və o, vəkilinin dəyişməsinə istəyərsə, o zaman uşağın öz istədiyi vəkil seçmək hüququna hörmət edilməli, həmçinin ortaya çıxacaq çətinliklər uşağa izah edilməlidir.

2.7 Uşaqlarla həssas yanaşmaya əsaslanan ünsiyyətin qurulması

Vəkil uşaqlarla həssas yanaşma ilə ünsiyyət qurmazsa, onlar proseslərdə faydalı şəkildə iştirak edə bilməz. Ünsiyyət keyfiyyətli hüquqi yardımın əsasıdır. Uşaqla effektiv şəkildə ünsiyyət qurmaq üçün vəkil böyüklərlə istifadə olunan yanaşmadan fərqli yanaşma istifadə etməlidir. Vəkil uşağın yaşı, genderi, dini, fiziki və/yaxud əqli məhdudiyyəti və inkişaf mərhələsi, emosional vəziyyəti və təlim tərbiyəsini nəzərə almalıdır. Uşaqların potensialını qiymətləndirərkən, onların yalnız xronoloji yaşına əsaslanaraq mülahizə yürütmək deyil, həm də uşağın inkişafı ilə bağlı bilikləri qarşınızdakı uşaq barədə malik olduğunuz informasiya ilə birləşdirmək vacibdir.

Yaxşı ünsiyyət aşağıdakı bir sıra komponentlərdən ibarətdir:

- hüquqları müdafiə olunan uşağı zəruri informasiya ilə təmin etmək;
 - uşağın qərar qəbuluna nəzarəti özündə saxlaması üçün uşağı qınamadan ona fəal şəkildə qulaq asmaq və müxtəlif seçimlər barədə danışmaq;
 - məsləhətləşmələr zamanı uşaqların yanlarında onlara dəstək göstərən şəxslərin olmasına imkan yaratmaq (məsələn, valideyn/qəyyum, etibarlı mütəxəssis, bacı-qardaş və ya dost);
 - səbirlə və anlayışlı olmaq;
 - konkret və dəqiq danışmaq, uşağın başa düşdüyü terminlərlə danışmaq;
 - uşağın yaşına və böyüdüyü mühitə uyğun sadə sözlərdən istifadə etmək;
 - qısa və tez-tez istifadə olunan sözlərdən istifadə etmək;
 - qısa cümlələr qurmaq;
 - aydın və konkret suallar vermək və peşəkar dildə və hüquqi jarqonlarla danışmamaq.

Vəkil müdafiə olunan uşaqla görüşün strukturunu diqqətlə qurmalıdır. Görüşün ilkin hissəsində vəkil özünü təqdim etməli və söhbətin məqsədini, kimlərin iştirak edəcəyini,

nə qədər davam edəcəyini və sonra nələrin baş verəcəyini izah etməklə uşağı rahatlaşdırmalıdır. Vəkil həmçinin söhbətin necə qeydə alınacağını və uşağın verdiyi məlumatların necə istifadə olunacağını izah etməlidir. Başa düşmək vacibdir ki, travmatik xarakterli və ya intim detalları əks etdirən hadisələri yadına salan uşağın danışmaq üçün özünü rahat hiss etməsinə bir qədər vaxt tələb oluna bilər. Zərurət olarsa, uşağın arzu və istəklərini müəyyən etməkdə kömək üçün psixoloqun və ya sosial işçinin yardımından istifadə etmək nəzərdən keçirilməlidir.

2.8 Uşağa etibarlı və uyğun məlumatın verilməsi

Vəkil uşaqların qərarların qəbulunda faydalı iştirakını təmin etmək üçün onları etibarlı və uyğun məlumatlarla təmin etməlidir. Uşaqlar faktları aydın başa düşmədiyi və verdikləri qərarların mümkün nəticələri barədə məlumatlı olmadığı təqdirdə hüquqi proseslərdə faydalı şəkildə iştirak edə bilməzlər. Uşaqlara etibarlı və uyğun məlumatlar birbaşa, sadə və anlaşılan dillə təmin edilməlidir ki, onlar hətta əsas qərarverən şəxs olmasa belə, düşünülmüş qərar verə bilsinlər.

Təmin olunan məlumatlar konkret işin təfərrüatlarını əhatə etməlidir və aşağıdakıları da əhatə edə bilər:

- Vəkilin prosesdə rolu və bu şəxsin uşaq üçün nələri edə biləcəyi (və ya edə bilməyəcəyi).
- Uşağın hüquqi müdafiə heyəti ilə gözləyə biləcəyi ünsiyyət tezliyi.
- Məxfilik prinsipinin necə icra edilməsi, onun digər yaşlılar, o cümlədən valideynlər, psixoloqlar, sosial işçilər, polis əməkdaşları, müəllimlər və digərlərinə münasibətdə uşağın işində necə tətbiq olunacağı və onun pozula biləcəyi hallar.
- Hüquqi məsələlərin və prosedurların xarakteri və uşağın niyə iştirak etməsi.
- İşdəki müxtəlif maraqlı tərəflərin, məsələn, müstəntiqin, prokurorun, ekspertin, sosial işçinin və hakimlərin rolu.
- Prosesin hər bir mərhələsində uşağın konkret hüquqları: məsələn, uşağın danışmamaq hüququ, fikrini ifadə etmək hüququ, özünün və yaxın qohumlarının əleyhinə ifadə verməmək hüququ, müdafiə olunmaq hüququ və hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə hüququ.
- Məhkəmənin verəcəyi qərarlar, bu qərarlar verilərəkən hansı məlumatların nəzərdən keçiriləcəyi, o cümlədən uşağın fikirlərinin necə və nə vaxt nəzərə alınacağı.
- Qarşıdakı hər hansı dindirmələr, onların nə barədə olması, nə qədər davam edəcəyi və uşağın iştirakının tələb olunub-olunmaması.
- Uşağın məhkəmə prosesində ifadə verib-verməyəcəyi və bunun üstün və mənfi cəhətləri.
- 16 yaşına çatmış zərər çəkmiş uşaq üçün məhkəmə qarşısında and içməyin mənası.
- Uşaq məhkəmə prosesində necə və kim tərəfindən dindirilməsi.
- Bütün prosesin təqribən nə qədər davam edəcəyi.
- Mövcud dəstək mexanizmləri və onlardan necə istifadə etməli (zərər çəkmişlərə

tibbi, sosial və psixoloji yardım mərkəzləri və s.)

- Mövcud təhlükəsizlik və mühafizə tədbirləri, məsələn, təhlükəsiz evlər və ya mühafizə orderləri.
- Hər hansı məhkəmə qərarının mənası və nəticələri.
- Məhkəmənin qərarından sonra apellyasiya və ya digər instansiyalara şikayət etməyin yolları.
- Zərərin əvəzinin ödənilməsi, o cümlədən maliyyə təzminatı üçün müraciət yolları.

Vəkil əvvəlcədən gözləntiləri tənzimləməli və uşağı məhkəmənin onun xoşuna gəlməyəcək bir qərar (məsələn, uşağa həbs cəzasının verilməsi) verməsi ehtimalına da hazırlamalıdır; Məlumat elə bir kontekstə salınmalıdır ki, uşaqlar onların qarşısında olan seçimləri başa düşə və müxtəlif seçimlərin üstün və mənfi cəhətlərini müqayisə edə bilsin. Bəzən uşağın informasiyanı düzgün anladığından əmin olmaq üçün onu bir neçə dəfə təkrarlamağa ehtiyac ola bilər. Əlilliyi olan uşaqların məlumatlandırılmaq hüququ Brayl əlifbası və ya digər uyğun vasitələrlə təmin edilməlidir:

2.9 Məhkəmə baxışında səmərəli iştirak

Vəkil uşaqların məhkəmə baxışında adekvat və prosessual təminatlarla müşayiət olunmaqla səmərəli və faydalı şəkildə iştirak etməsini təmin etməlidir. Cinayət və mülki işlər üzrə məhkəmə iclaslarında uşağın birbaşa iştirakı hər zaman uşağın mənafeələrinə uyğun olmaya bilər. Zərərçəkmiş və ya şahid qismində çıxış edən uşaq üçün bu, travmatik hadisələrin yenidən canlanması və onlara zərər yetirmiş adamlarla yenidən rastlaşmaq anlamına gələ bilər. Bu da uşaqlarda qorxu hissinin artmasına səbəb ola bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, 14 yaşına çatmayan zərərçəkmiş və ya şahid uşağın məhkəmədə dinlənilməsi, ancaq müsahibə formasında aparıla bilər. 14 yaşından yuxarı uşağın dinlənilməsi dindirmə formasında aparıla bilər. Buna görə də vəkil 14 yaşına çatmayan zərərçəkmiş və ya şahid uşaqla müsahibənin birbaşa məhkəmə zalında deyil, məhkəmə binalarında təşkil olunmuş uşaq otağında aparılması tələb edilməlidir.

Vəkil ən əlverişli hərəkət istiqamətini müəyyən etmək üçün hər bir işin üstün və zəif cəhətlərini qiymətləndirməlidir. Bunun üçün aşağıdakı amillərin nəzərdən keçirilməsi faydalıdır:

- uşağın şifahi ifadəsinin işin gedişatı üçün nə qədər vacib olması;
- alternativ ifadə üsulunun keyfiyyəti (məsələn, daha əvvəl video lentə alınmışsa);
- uşağın yaşı, yetkinlik səviyyəsi, həssaslığı, qavraması, potensialı və səriştəsi;
- müvafiq hadisələr baş verəndən sonra keçən müddət;
- uşağın ailə və ya digər mənbələrdən aldığı dəstək (və ya dəstəyin olmaması);
- uşağın öz istəkləri;
- valideynin və ya qanuni nümayəndənin mövqeyi

Vəkil məhkəmə prosesində şifahi ifadə verən uşağın özünü rahat hiss etməsi və qorxusuz ifadə verməsinə dəstək göstərmək məqsədilə müəyyən addımlar atmalıdır. Məsələn, gözləmə zalının və məhkəmə zalının quruluşu, istifadə oluna biləcək hər hansı texniki

vasitələr (məsələn, video çəkiliş) və məhkəmə zalındakı proses iştirakçılarının vəzifələri və onların harada duracağı barədə uşağa qabaqcadan məlumat verməlidir.

Əgər məhkəmə zalına əvvəlcədən baxmaq mümkün deyilsə, vəkil məhkəmə zalının şəklini uşağa göstərməklə, zaldakı müxtəlif şəxslərin vəzifələrini ona izah edə bilər.

Vəkil həmçinin uşağın məhkəmədə özünü təhlükəsiz və rahat hiss etməsinə kömək etmək üçün prosesə uyğunlaşdırmalar tələb edə bilər. Buraya aşağıdakılar daxildir:

- tez-tez fasilələrin verilməsi;
- dindirmələrin qapalı şəkildə keçirilməsi;
- zərər çəkmiş və şahid qismində çıxış edən uşaqlar üçün ayrıca gözləmə otaqlarının olması;
- rəsmi məhkəmə geyimləri (hakim və vəkil cübbəsi və s.) ilə bağlı qaydaların götürülməsini xahiş etmək;
- mümkün olduqda uşağın video çəkiliş vasitəsilə ifadə verməsini xahiş etmək;
- uşağa verilən sualların xarakteri və üslubu ilə bağlı məhdudiyyətləri razılaşdırmaq, məsələn, qısa, sadə suallardan istifadəni, aqressiv dindirmə üsullarından istifadə etməməyi, müəyyən vaxt məhdudiyyətlərinin təyin edilməsini və xəritə kimi vizual vasitələrdən istifadəni razılaşdırmaq;
- uşağın ona dəstək göstərən bir böyüyün yanında oturmasına və bütün tərəflərin uşaqla eyni səviyyədə əyləşməsinə icazə istəmək;
- uşağın diqqətini cəmləmək qabiliyyətinə uyğun qısa dindirmələrin keçirilməsi;
- məhkəmə prosesi zamanı icazəsiz müdaxilələrin və ya diqqəti dağıdan hadisələrin məhdudlaşdırılması (məsələn, insanların məhkəmə zalına girib-çıxmasının qadağan olunması);
- zala yalnız prosesdə birbaşa iştirak edəcək şəxslərin buraxılması;
- uşağın etibarlı bir şəxs tərəfindən müşayiət olunmasını təmin etmək;
- uşaqdan ailə üzvlərinin prosesdə iştirakının uyğun olub-olmadığını ondan soruşmaq;
- hakim, prokuror və digər vəkillərin uşaqla hörmət və həssas yanaşma ilə ünsiyyətdə olmalarını təmin etmək üçün fəal səy göstərmək; və
- zərurət olduqda tərcüməçinin iştirakını təmin etmək.

Vəkil yadda saxlamalıdır ki, məhkəmə dindirmələri ilə yekun məhkəmə iclası arasındakı müddət uzun olarsa, uşağa verilən informasiya təkrarlanmalıdır və uşağın daimi tam məlumatlandırılması və bununla da iştirak qabiliyyətinin təmin edilməsi zəruridir.

2.10 Ailə üzvləri və uşağı himayə edən digər böyüklərlə iş.

Vəkil müdafiə etdiyi uşağın ailə üzvlərinin deyil, uşağın tələblərinə və mənafeələrinə uyğun hərəkət etməlidir. Vəkil uşağın ailə üzvləri ilə işləyərkən, ailənin iştirakına və inamın qazanılmasına şərait yaradan xoş bir mühit yaratmalı, səmərəli ünsiyyət və dinləmək bacarıqlarından istifadə etməlidir. Əksər hallarda uşağın müdafiəsi ilə bağlı vəkilə ödəniş edən valideyn uşağın əvəzinə danışır və özünün istək və tələblərinin həyata keçirilməsini tələb edir. Buna görə də vəkil işin əvvəlindən valideynlərə aydın izah etməlidir ki, o,

böyüklərin deyil, uşağın istək və tələblərini əsas götürəcəkdir. Bu o deməkdir ki, ailə üzvlərinin tələbləri uşağın tələbləri ilə ziddiyyət təşkil edərsə, vəkil ailə üzvlərinin tələblərinə əməl etməyəcək. Bəzən uşağın daha sərbəst danışıması üçün vəkil uşağı himayə edən böyüklərdən bayırda gözləməsini (və ya əksinə) xahiş edə bilər.

Vəkil böyüklərlə uşaq arasındakı münasibətlərin güc dinamikasından xəbərdar olmalı, uşağın manipulyasiya edilməsi və ya qorxudulması ehtimalına qarşı sayıq olmalıdır.

2.11 Məxfilik və konfidensiallıq

Vəkil hüquqi proseslər zamanı uşağın məxfilik hüququnu qorumaq və hüquqları müdafiə olunan uşaqla aparılan bütün ünsiyyətin peşəkar etik davranış kodeksinə uyğun olaraq konfidensial saxlanmasını təmin etməlidir. Uşaqların məxfilik hüququ son dərəcə önəmlidir: zərərçəkmiş və ya şahid qismində çıxış edən uşaqların kimliyinin açıqlanması onların birbaşa təhlükə altına düşməsi və ciddi emosional zərbə alması ilə nəticələnmə bilər. Hüquq pozuntusu törədən uşaqların törətdikləri əməl geniş şəkildə açıqlanarsa, onlar ayrı-seçkiliyə və stiqmaya (damğalanma, iqnor etmə, qərəzçilik, gözdən salma, ayrı-seçkilik, yox sayma) məruz qala bilər. Məxfilik hüququnun pozulmasının yaratdığı risk səviyyəsi işə cəlb olunan digər peşəkarlar, məsələn, hakim və ya prokurorlar üçün o qədər aşkar olmaya bilər. Vəkil bu hüququn qorunmasında mühüm rol oynayır və aşağıdakıları təmin etmək üçün əlindən gələni etməlidir:

- uşaqların iştirak etdiyi məhkəmə iclaslarının açıq keçirilməsinin onların mənafələrinə uyğun olması ilə bağlı aşkar əsaslar olmadığı halda, bu iclasların qapalı keçirilməsi;
- məhkəmə qərarlarının uşağın kimliyinin üzə çıxarılmaması tərzində verilməsi;
- uşaqların cinayət məhkumluğu barədə məlumatların onlar yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra açıqlanmaması;
- uşağın razılığı olmadan onun barəsində olan işin təfərrüatlarını hüquqi maarifləndirmə məqsədləri ilə və ya ictimai maraq nöqtəyi-nəzərindən KİV-də paylaşılmaması, və açıqlanan təfərrüatların uşağın kimliyini üzə çıxarmaması; və
- KİV-də uşağın məxfiliyinin pozulması ilə nəticələnmə biləcək məlumatlar açıqlandıqda, uşağın məxfilik hüququnu pozan media qurumlarına qarşı məhkəmədə iddia qaldırılması.

Müdafiə olunan uşağın inamının qazanılması, uşağın vəkillə sərbəst və açıq şəkildə danışa bilməsi üçün çox vacib amildir. Praktikada bu o deməkdir ki, vəkil:

- müdafiə etdiyi uşağı onların arasındakı məlumat mübadiləsinin konfidensial şəkildə həyata keçiriləcəyi barədə məlumatlandırmalıdır;
- bütün əlaqə formalarının konfidensiallığının təmin edilməsinə ciddi səy göstərməlidir; məsələn, müdafiə olunan uşaqla görüşlər polis bölməsində və ya məhkəmə zalında baş verərsə, onların söhbətinin eşidilməməsini təmin etməlidir; və

saxlama yerində olan uşaqla telefonda danışarkən, onların söhbətinin başqaları tərəfindən eşidilib-eşidilmədiyini uşaqlardan öyrənməlidir; və

- uşağın şəxsi məlumatlarının (məsələn, cinayət işinin və mülki işin materiallarının) milli qanunvericiliyə uyğun olaraq qorunmasını, təhlükəsiz şəkildə saxlanmasını və üçüncü şəxslər tərəfindən istifadə edilməməsini təmin etməlidir. Bu o deməkdir ki, heç bir informasiya və ya şəxsi məlumatlar əlçatan olmamalı və ya xüsusilə mətbuatda dərc edilməməlidir.

2.12 Uşaqların ayrı-seçkilikdən qorunması

Vəkil uşaqlarla ədalətli rəftar edilməsini və onların yaş, gender, etnik mənsubiyyət, əlillik və ya digər vəziyyətinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalmamasını təmin etməlidir. Hər bir uşaq özünün, valideynlərinin və ya qanuni nümayəndələrinin irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, dilindən, dinindən, siyasi və ya digər əqidələrindən, milli, etnik və ya sosial mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, səhhətindən və doğum şəraitindən və ya hər hansı başqa hallardan asılı olmayaraq, ədalətli və bərabər şəkildə rəftar edilmək hüququna malikdir. Vəkil heç bir zaman ayrı-seçkilik yaradan şəxsi fikirlərin onların qərarlarına və ya uşaqlara göstərdikləri xidmətin keyfiyyətinə təsir göstərməsinə imkan verməməlidir. Vəkil mümkün dərəcədə, həmkarlarının da uşaqlarla işləyərkən ayrı-seçkiliyə yol verməməsini təmin etməlidir. Uşağın hüquqi proseslərdə iştirak edə bilməsini təmin etmək üçün proaktiv və pozitiv tədbirlərə ehtiyac ola bilər. Vəkil uşağın iştirakçılıq qabiliyyətinə təsir edə biləcək məsələlər, o cümlədən psixi xəstəlik və əqli əlillik barədə yüksək məlumatlılıq səviyyəsinə malik olmalıdır.

Belə hallarda vəkil hüquqları müdafiə olunan uşaqların bərabər səviyyədə iştirakını təmin etmək üçün xüsusi tədbirlər görməlidir. Məsələn, vəkil polis tərəfindən dindirmə zamanı xarici vətəndaşlığa malik uşağın tərcüməçi ilə təmin olunmasını və ya psixi xəstəliyi olan uşağın dindirməyə hazırlandığı müddətdə dəstək üçün psixoloqla təmin olunmasını tələb edə bilər. Cinsi zorakılığa məruz qalmış uşaqlar ayrı-seçkiliyə məruz qalma riski ilə üzləşə bilər və buna görə də onların sağlması və ikinci dərəcəli viktimizasiyanın qarşısının alınması üçün vəkil onların sosial-psixoloji yardım almasına dəstək göstərməlidir.

Əlilliyi olan uşaqların hüquqlarının pozulması riski digər uşaqlarla müqayisədə daha yüksəkdir. Əqli əlilliyi olan uşaqların qanunla ziddiyyətdə olmaq riski daha çoxdur. Bu səbəbdən, vəkil çox zaman onların iştirakına şərait yaratmaq üçün əlavə tədbirlər görməlidir. Buraya aşağıdakılar daxildir:

- Müsbət və ayrı-seçkiliyə yol verməyən yanaşmanın formalaşdırılması və digər mütəxəssislərin də buna həvəsləndirilməsi;
- İnam qazanmaq və isti münasibət formalaşdırmaq üçün gərgin işləmək;

- Dindirmələrin uşaqyönümlü və əlçatan olmasını təşviq etmək.

Vəkil fiziki əlillikləri (məsələn, görmə və ya eşitmə əlilliyi) olan uşaqların təlimat vermək, ifadə vermək və proseslərdə tam iştirak etmək üçün zəruri olan ünsiyyət vasitələrinə çıxışını təmin etməlidir.

Cinayət törədən və cinayətdən zərər çəkən uşaqların, xüsusilə əlilliyi olan uşaqların ayrı-seçkiliyə məruz qalmaması üçün vəkil tərəfindən bütün səylər göstərməlidir. Bunun üçün vəkil, İnsan hüquqları üzrə müvəkkilə (Ombudsmana), Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinə, rayon icra hakimiyyətləri yanında Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaya və uşaq hüquqlarını müdafiə edən qeyri-hökumət təşkilatlarına müraciətlər etməlidir, yaxud uşaqların ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququnu qorumaq üçün məhkəmədə iddia qaldıra bilər.

2.13 Uşaqların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi

Vəkil uşaqların təhlükəsizliyini təmin etməli və onların ikinci dərəcəli viktimizasiya riski olmadan hüquqi prosesdə iştirakına imkan yaratmalıdır. Bütün uşaqlar ədalət mühakiməsi sistemində iştirak nəticəsində zərər yetirilmə riski ilə üzləşə bilər. Cinayətdən zərər çəkmiş və ya cinayətə şahid olan uşaqlar hədə-qorxu, qisas, ikinci dərəcəli viktimizasiya riski ilə üzləşə və ən pis halda həyatları ilə təhdid oluna bilərlər. Cinsi zorakılıqla bağlı işlərdə və uşağın azyaşlı olduğu, qaçaqmalçılığa məruz qaldığı, əlilliyə malik olduğu və ya cinayəti törətməkdə şübhəli bilinən şəxsin uşaqla yaxın olduğu işlərdə bu risk arta bilər. Vəkil bu risklərdən məlumatlı olmalı və tələb olunan qoruyucu tədbirləri müzakirə etmək üçün prokurorlar, hakimlər və sosial işçilərlə sıx əlaqədə olmalıdır. Vəkil uşağın təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Təqsirləndirilən şəxs qismində çıxış edən uşaqlara qarşı stiqmanın (damğa, ləkə) yaranmasını önləmək üçün vəkil uşağın kimliyinin məxfi saxlanılmasını və dindirmələrin qapalı keçirilməsini xahiş edə bilər.

Vəkil zərər çəkmiş və şahid uşağı hədə-qorxu və qisasdan qorumaq, onların təhlükəsizliyini təmin etmək üçün məhkəmə qərarının qəbul edilməsini, məsələn, ifadənin audio, video və ya telekonfrans vasitəsilə verilməsini, ifadənin məhkəmədən qabaq verilməsini, cinayətkarla təmasın qarşısını almaq üçün məhkəmə zalında pərdələrin qoyulmasını və ifadə verilən zaman cinayətkarın məhkəmə zalından çıxarılmasını xahiş edə bilər. Vəkil həmçinin cinayəti törədən digər şəxslərə qarşı məhkəmə qadağasının tətbiq olunmasını və cinayət törədən şəxslər barədə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsini xahiş edə bilər. Vəkil uşağın ifadə verməzdən öncə, ayrıca gözləmə otağına çıxışının təmin edilməsini tələb edə bilər. Uşaqlar onları qorumaq üçün təklif olunan prosessual mexanizmlərlə əməkdaşlıq etməkdən imtina etdikdə çətin vəziyyət yarana bilər. Belə vəziyyətlərdə vəkil uşağın baxış və fikirlərinə hörmət etməli, lakin həm də uşaqla yaradılmış inam mühitindən istifadə edərək onu öz mənafeyinə uyğun hərəkət etməyə istiqamətləndirməlidir. Zərurət olduqda, vəkil müdafiə etdiyi uşaqları sığınacaq, sosial reabilitasiya və ya tibbi bərpa kimi dəstək mərkəzlərinə

göndərməlidir. Vəkil müvafiq yardım göstərə biləcək dövlət orqanlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının yenilənən və əhatəli siyahısına malik olmalıdır.

2.14. Digər mütəxəssislər və təşkilatlarla əməkdaşlıq

Vəkil cinayət törətmiş və ya cinayətdən zərər çəkmiş uşağın, habelə mülki və inzibati proseslərdə iştirak edən uşağın mənafeyinə uyğun olaraq və uşaq hüquqlarının qorunmasını təmin etmək üçün polisler, prokurorlar, hakimlər, tərcüməçilər, sosial işçilər, psixoloqlar, icra və probasiya məmurları, müəllimlər, tibb işçiləri, bələdiyyələr və dövlət və qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlıq etməli, uşaqların müdafiəsinə birgə yanaşmanı təşviq etməlidir.

Vəkil uşaq hüquqlarının müdafiəsi və təmin olunması prosesində uşağın ailəsinin də sosial problemlərinin həlli məqsədilə sosial işçilərlə və rayon/şəhər İcra Hakimiyyətləri yanında Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi Komissiyası, Qəyyumluq və Himayəçilik Komissiyası ilə əməkdaşlıq çərçivəsində, ailənin sosial xidmətlərdən faydalanmasına dəstək göstərməlidir.

Vəkil uşağın baxış və fikirlərini digər mütəxəssislər və təşkilatlar arasında təşviq etməklə yanaşı, tələb olunduqda uşağın konfidensiallığını təmin etməlidir. Vəkil uşaqlara kömək edən xidmət qurumları və onların təklif etdikləri xidmətlər barədə məlumatlı olmalıdır.

Vəkil digər mütəxəssislərlə uşaq arasında körpü rolunu oynamalıdır və uşaqlara dəstək göstərən müxtəlif peşə sahibləri barədə məlumatlı olmağa kömək edə biləcək çoxsahəli təlim və görüşlərdə iştirak etməlidir.

3. Cinayət icraatı və inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda uşaqların müdafiəsinin təşkili.

3.1 Təhqiqat və ibtidai istintaq icraatında müdafiənin təşkili.

Vəkil cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və ya təqsirləndirilən, həmçinin cinayətdən zərər çəkmiş uşağın (yetkinlik yaşına çatmayan şəxs) müdafiəsinə qoşularkən Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin, eləcə də inzibati xəta törətmiş uşağın müdafiəsinə qoşularkən İnzibati Xətalər Məcəlləsinin tələblərindən irəli gələn hüquqlarından maksimum istifadə etməli və üzərinə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirməlidir. Bunun üçün vəkil aşağıdakılara əməl etməlidir:

- Müdafiə etdiyi uşağın dindirilməsindən əvvəl onunla konfidensial görüş keçirməsini tələb etmək və bunu həyata keçirmək;
- Uşağın dindirilməsində birbaşa iştirak etmək;

- Uşağın dindirilməsinin onun valideyninin və ya qanuni nümayəndəsinin, onlar olmadıqda isə rayon/şəhər İcra Hakimiyyətləri yanında Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi Komissiyasının nümayəndəsinin iştirakı ilə keçirilməsini tələb etmək;
- Müdafiəçinin və qanuni nümayəndənin birbaşa iştirakı olmadan aparılan və tərtib edilən dindirmə, üzləşdirmə və digər təhqiqat və ya istintaq hərəkətlərinin protokollarını imzalamamaq və ya imzalamadan çəkinmək;
- Təhqiqatçı və ya müstəntiqdən uşağın yenidən özünün iştirakı ilə dindirilməsini tələb etmək;
- Bütün istintaq və inzibati xəta haqqında protokollarla tanış olmaq, istintaq protokollarında təhqiqatçı və ya müstəntiq tərəfindən qeyd edilmiş, uşağın əleyhinə olan ifadə və fikirlərin çıxarılmasını tələb etmək;
- İnzibati xəta haqqında protokolda uşağın adından yazılmış qeydin uşağın öz iradəsi və öz xətti ilə yazılmasını araşdırmaq.

Vəkil müdafiə etdiyi uşağın təhqiqatçı və ya müstəntiq tərəfindən şəxsiyyətinin və ləyaqətinin alçaldılmasına, uşağa təqsirləndirici suallar verilməsinə imkan verməməlidir. Əgər belə bir hal baş verərsə, təhqiqatçı və ya müstəntiq uşağın şəxsiyyətinə və müdafiə hüququna zərər verərsə, vəkil dərhal təhqiqatçıya və ya müstəntiqə etiraz etməli və işin başqa müstəntiqə tapşırılması barədə istintaqa prosesual nəzarəti həyata keçirən prokurora vəsatət təqdim etməlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, uşaqların polis idarəsində uzun müddət saxlanılması və bir neçə saat dindirilməyə məruz qalması onların sağlamlığına və psixologiyasına mənfi təsir göstərə bilər. Nəticədə uşaq istintaqa doğru məlumat verə bilməz, həmçinin onun üçün yorucu dindirmənin tez başa çatması üçün öz əleyhinə ola biləcək ifadə verə bilər. Bütün bunların qarşısının alınması və uşağın müdafiə hüququnun pozulmaması üçün vəkil aktiv fəaliyyət göstərməli, dindirmənin başqa bir vaxtda davam etdirilməsini tələb etməlidir. Uşaq yaşına və yetkinlik səviyyəsinə görə ifadə verməkdə çətinlik çəkərsə, təhqiqatçı və ya müstəntiq tərəfindən birbaşa polis idarəsində dindirmə uşağın mənafeyinə və maraqlarına mənfi təsir göstərərsə, vəkil uşağın psixoloqun iştirakıyla və ya uşaq üçün uyğun olan başqa bir yerdə (məsələn Uşaq və Gənclər üçün Sosial Reabilitasiya Mərkəzində) psixoloq tərəfindən dinlənməsi barədə vəsatət verməlidir. Əgər vəsatət təmin edilməzsə, uşaq barəsində məhkəmə psixoloji ekspertizası təyin edilməsi barədə yeni vəsatətlə çıxış etməlidir. Əgər təhqiqatçı və ya müstəntiq vəsatətləri əsassız olaraq təmin etməzsə, vəkil onun qərarından və hərəkətindən cinayət işinə prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora və ya yuxarı prokurora şikayət etməlidir.

Vəkil müdafiə etdiyi uşağın müdafiəsinə dair verdiyi bütün vəsatətləri və şikayətləri yazılı şəkildə təqdim etməli, vəsatət Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinin tələblərinə uyğun, BMT-nin Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyasının,

Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun və digər bu kimi mötəbər qanunvericilik aktlarının müddələrinə uyğun əsaslandırılmalı, vəsatətin və şikayətin cinayət işinin materiallarına əlavə edilməsinə nail olmalıdır.

Vəkil müdafiə etdiyi uşağın azadlıq hüququnun təmin olunması, yəni barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməməsi üçün bütün imkanlardan istifadə etməli, rayon/şəhər İcra Hakimiyyəti yanında Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi Komissiyasının işə cəlb edilməsi üçün müstəntiq və məhkəməyə vəsatətlər verməli, həmçinin Komissiyanın nümayəndələri ilə əməkdaşlıqda alternativ qətimkan tədbirinin mümkünlüyü barədə sübutlar və sənədlər toplamalıdır.

Vəkil cinayət törətməsinə əsaslı şübhələr olan və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilən, müstəntiqin qərarı ilə barəsində valideynin və ya qəyyumun nəzarəti altına vermə qətimkan tədbiri seçilən uşağın gələcəkdə məhkəmə müdafiəsinin təşkil edilməsi və həbsə alternativ, yüngül cəza almasına nail olunması məqsədilə uşağın valideynlərinin razılığı ilə və İcra Hakimiyyəti yanında Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi Komissiyası ilə birgə əməkdaşlıqda onun ibtidai istintaq dövründə sosial- psixoloji reabilitasiya tədbirlərinə yönəldilməsinə səy göstərməlidir.

Vəkil müdafiə etdiyi uşağın həyat fəaliyyəti barədə- məktəbə gedib getməməsi, getməməsinin səbəbləri barədə məlumat əldə etməli, uşağın təhsil aldığı məktəbdən- onun dərslə davamiyyəti, təhsilinin səviyyəsi, tərbiyəsi və psixoloji vəziyyəti barədə, habelə məktəb dərnəklərində iştirakı və bayram tədbirlərində fəaliyyəti barədə rəsmi arayışlar əldə etməli, habelə uşağın iştirak etdiyi peşə kurslarından arayışlar əldə edərək həmin sənədlərin cinayət işinin materialına əlavə edilməsini təmin etməlidir.

Vəkil uşağın ailə vəziyyəti, evdə kimlərlə yaşaması, valideynlərinin ayrılıb- ayrılmaması, ailənin maddi və sosial vəziyyəti, valideynlərin təhsil səviyyəsi, psixoloji durumu, uşağın hansı şəraitdə böyüməsi, tərbiyə alması və ailənin sosial-psixoloji durumunun uşağın inkişafına mənfi və ya müsbət təsirləri barədə məlumat əldə etməli və uşağın məhkəmə müdafiəsini bu və digər amillər üzərindən hazırlamalıdır.

3.2 Məhkəmə icraatında müdafiənin təşkili

Vəkil cinayət törətməkdə təqsirləndirilərək məhkəməyə verilən, həmçinin cinayətdən zərər çəkmiş uşağın, eləcə də inzibati xəta törətmiş uşağın məhkəmə müdafiəsinə qoşularkən, uşaqyönümlü və uşağın maraqlarına uyğun məhkəmə prosesinin qurulmasına səy göstərməlidir. Bunun üçün vəkil cinayət işinin və ya inzibati xəta işinin hazırlıq iclasında aşağıdakı hərəkətləri etməlidir:

- Cinayət işinə və ya inzibati xəta haqqında işə baxılarkən uşaq hüquqlarının və maraqlarının, uşaqların üstün mühafizəsinin təmin edilməsinə yönələn məhkəmə prosesinin qurulması barədə vəsatətlə çıxış etmək;

- İbtidai istintaq zamanı cinayət törətməkdə təqsirləndirilən uşağın müdafiə hüququnun pozulması halları ilə əlaqədar, cinayət işinin təkrar ibtidai istintaqa qaytarılması barədə vəsatət vermək;
- İbtidai istintaq dövründə barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş uşağın həbsdən azad edilməsi barədə vəsatət vermək;
- Cinayət işi üzrə və ya inzibati xəta haqqında işi üzrə məhkəmə iclaslarının qapalı keçirilməsi barədə vəsatət vermək;
- Məhkəmə iclasında rayon/şəhər icra hakimiyyətləri yanında Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komissiyanın nümayəndəsinin iştirakının təmin olunması barədə vəsatət vermək;
- Məhkəməyə qədər valideyn nəzarətinə və ya polisin nəzarətinə verilmiş uşağın (zərər çəkmiş şəxslərdən və ya onların yaxın qohumlarından) mühafizəsinin və təhlükəsizliyinin təmin olunması barədə vəsatət vermək;
- Cinayətdən zərər çəkmiş və şahid uşaqların məhkəmə proseslərinə gələrkən və gedərkən mühafizəsinin təmin olunması barədə vəsatət vermək;

Vəkil məhkəmə istintaqı başlamazdan öncə cinayət törətməkdə təqsirləndirilən uşaqla görüşməli və onu məhkəmədə ifadə verməsi üçün hazırlamalıdır. Vəkil uşağı inandırmalıdır ki, onun məhkəmədə səmimi və düzgün ifadə verməsi məhkəmənin ədalətli qərar verməsi üçün əsas olacaqdır. Lakin vəkil uşağa bildiyi hər şeyi danışmamaq barədə də məsləhət verməlidir.

Cinayət törətməkdə təqsirləndirilən uşağın zərər çəkmiş şəxslə barışması və lazım gəldikdə vurulmuş maddi zərəri ödəməsi, onun cəzasının yüngülləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Buna görə də vəkil müdafiə etdiyi uşağın və onun valideynlərinin zərər çəkmiş şəxs və ya şəxslərlə barışması məsələsini müzakirə etməli, zərər çəkmiş şəxs və ya onun qohumları ilə danışıqlar aparmalı, barışıq ərizəsinin məhkəməyə təqdim olunmasına üçün səy göstərməlidir.

Vəkil müdafiə etdiyi, təqsirləndirilən uşağın mənafeyi və maraqlarını nəzərə alaraq, zərər çəkmiş şəxslə mübahisə etməməli, onunla münaqişəyə girməməli, məhkəmə iclasında zərər çəkmiş şəxsə sual verərkən bunu özünün müdafiəçi vəzifəsini yerinə yetirməsi ilə əlaqədar olduğunu bildirməli və mümkün qədər qızırdırıcı və təhrikədi suallar verməkdən çəkinməlidir. Vəkil məhkəmə istintaqı zamanı hakim, dövlət ittihamçısı və digər şəxslər tərəfindən təqsirləndirilən uşağa təqsirləndirici və yönəldici sualların verilməsinə imkan verməməli və suala dərhal etiraz etməlidir. Vəkil hakim, dövlət ittihamçısı və digər proses iştirakçısı tərəfindən zərər çəkmiş uşağın təhqir olunması, qınanması, günahlandırılması hallarına dərhal müdaxilə etməli, bunların qarşısını almalıdır. Əgər məhkəməyə sədrlik edən vəkilin etirazlarını təmin etməzsə, hakimə və ya məhkəmə tərkibinə etiraz edərək, işin başqa hakim (hakimlər) tərəfindən baxılması üçün məhkəməyə yazılı etiraz təqdim

eməlidir. Cinayət işinin ağırlığı ilə əlqədar suallar həddindən çox olarsa və bu təqsirləndirilən, və ya zərər çəkmiş uşaq üçün yorucu olarsa, vəkil dindirmənin başqa vaxta təxirə salınmasını məhkəmədən xahiş etməlidir. Zərər çəkmiş və ya şahid uşaq 16 yaşına çatmamışdırsa, vəkil onların məhkəmə zalından kənarında, uşaqlar üçün təşkil edilmiş xüsusi otaqda (uşaq otağında) ixtisaslaşmış praktiki psixoloq tərəfindən müsahibəsinin aparılması barədə vəsatət verməlidir. Əgər zərərçəkmiş və ya şahid uşağın məhkəmə binasında müsahibəsi və ya dindirilməsi onlar üçün qorxulu olarsa və ağırlı olarsa vəkil uşaqların məhkəmə binasından kənarında, uşaq psixologiya mərkəzlərində müsahibəsinin aparılması barədə vəsatət verməlidir.

Təqsirləndirilən uşağın məhkəmə istintaqı başa çatdıqdan sonra vəkil yekun məhkəmə çıxışını yazılı formada hazırlamalıdır. Məhkəmə çıxışı cinayət və cinayət prosessual qanunvericiliyinin prinsipləri və tələbləri qaydasında, BMT-nin Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın, Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun, Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu Pekin Qaydalarının müddəalarına və məhkəmə praktikasına uyğun, əsaslandırılmalıdır.

Cinayət törətməkdə təqsirləndirilən uşağın son söz söyləmək hüququ olduqca əhəmiyyətlidir. Buna görə də zəruri hallarda vəkil uşağın son söz söyləməsinə hazırlaşması üçün məhkəmədən əqlabatən müddətə vaxt istəməli və verilən vaxt ərzində uşağı son söz söyləməyə hazırlamalıdır. Uşaq son söz söyləmək arzusunda olmadıqda, onu buna məcbur etmək yolverilməzdir.

3.3. Mülki və ailə mübahisələri üzrə uşaqların müdafiəsinin təşkili.

3.2 Vəkil uşaqların mülki və ailə mübahisələri üzrə hüquqlarını müdafiə edərkən, uşağın əmlak hüququnun, qəyyumluqda olmaq hüququnun, ailə münasibətindən və məişət zorakılığından çəkməməsinin təmin olunmasına çalışmalıdır.

3.3 Əgər müdafiə olunan uşaq valideynlərini itirmiş və ya valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqdırsa, vəkil onun əmək hüquqlarının və vərəsəlik hüquqlarının qorunması və mühafizəsi üçün rayon/şəhər icra hakimiyyətləri yanında Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komissiyaya müraciət etməlidir.

3.4 Vəkil uşaqların bir valideyndən alınıb digər valideynə verilməsi həmçinin uşaqla görüş hüququnun həyata keçirilməsi tələbi ilə bağlı hüquqi yardım göstərərəkən, müraciəti hərtərəfli araşdırmalı, zərurət olduqda uşağı öz himayəsində saxlamaq istəyən və ya uşaqla görüşmək istəyən valideynin sosial-psixoloji vəziyyətinin, valideynlik məsuliyyətinin, habelə valideynlik bacarıqlarının, uşaqla ünsiyyət bacarıqlarının müəyyən edilməsi üçün onu sosial işçiyə və psixoloqa yönləndirməlidir. Vəkil sosial işçidən və psixoloqdan müsbət rəy

aldıqdan sonra iddia ərizəsinin məhkəməyə təqdim edilməsini həyata keçirə bilər.

- 3.5 Ailə Məcəlləsinin 73-cü maddəsinin tələbinə əsasən, uşaq tələbi və ya uşaqla görüş hüququ tələbi ilə bağlı idialar üzrə məhkəmə rayon/şəhər icra hakimiyyətləri yanında Qəyyumluq və Himayəçilik Komissiyasını işə cəlb etməlidir. Buna görə də vəkil rayon/şəhər icra hakimiyyətləri yanında Qəyyumluq və Himayəçilik Komissiyasının nümayəndəsinin məhkəmə iclasında birbaşa iştirakının təmin edilməsi üçün məhkəmənin hazırlıq iclasında vəsatət verməlidir.
- 3.6 Vəkil Qəyyumluq və Himayəçilik Komissiyası ilə sıx əməkdaşlıq etməli, müdafiə etdiyi uşaqların işləri ilə bağlı Komissiyanın iclaslarında iştirak etməlidir. Qəyyumluq və Himayəçilik Komissiyasında uşaqların hansı valideynin yanında qalması və ya uşaqla görüş hüququ barədə obyektiv və əsaslandırılmış rəy verilməsinə nail olmaq üçün vəkil valideynlərlə və uşaqlarla psixoloji müsahibənin aparılması məqsədilə ixtisaslaşmış praktiki psixoloqun Komissiyanın işinə dəvət edilməsini, bu mümkün olmadıqda isə valideynlərin və uşaqların psixoloji mərkəzlərə yönləndirilməsi barədə vəsatət verməlidir.
- 3.7 Qəyyumluq işləri ilə bağlı məhkəmə mübahisələrində uşaq 10 yaşına çatdıqda məhkəmə uşağın fikrini şəxsən öyrənmək üçün, onun məhkəmə iclasına gətirilməsini tələb edir. Lakin bəzi mübahisəli işlərdə uşaqların məhkəmə zalına gətirilməsi və orada uşağın hakim tərəfindən sorğu sual edilməsi uşağın mənafeyinə uyğun olmur və uşaq onu yanında saxlayan valideynin təsiri və təzyiqi ilə birtərəfli fikir söyləmək məcburiyyətində qalır. Bu da uşağın öz fikrini sərbəst ifadə etmək hüququnu məhdudlaşdırır. Buna görə də vəkil uşağın yüksək maraqlarını müdafiə etməli, uşaqla məhkəmə zalında deyil, məhkəmənin inzibati binasında təşkil olunmuş “Uşaq otağı”nda psixoloq tərəfindən müsahibə aparılması barədə məhkəməyə vəsatət verməlidir.
- 3.8 Vəkil hüquqlarını müdafiə etdiyi uşağın bir məhkəmə mübahisəsi ilə bağlı həm Qəyyumluq və Himayəçilik Komissiyasında, həm də məhkəmədə dinlənilməsinə etiraz etməlidir. Bu hal uşaq üçün yorucu və həm də qorxulu ola bilər.

3.9 Vəkil uşağın mənafeyini və hüquqlarını məhkəmədə müdafiə edərkən, uşağın qeydiyyatda olduğu poliklinikadan uşağın sağlamlığı, əqli və fiziki inkişaf mərhələləri barədə tibbi rəy almalı, təhsil aldığı məktəbdən uşağın dərəcə davamiyyəti, təhsil səviyyəsi, psixoloji vəziyyəti, valideyn iclaslarında hansı valideynin iştirak etməsi barədə arayışlar əldə etməli və məhkəməyə təqdim etməlidir.

3.10 Vəkil məhkəmədə hakim və digər proses iştirakçıları tərəfindən uşağa psixi təsir edilməsinə, çaşdırıcı, qorxuducu, narahatlıq yaradan sualların verilməsinə imkan verməməli, dərhal bunların qarşısını almalı və məhkəmə iclas protokluna qeyd edilməsini tələb etməlidir.

3.11 Vəkil məhkəmə binasında və ya rayon/şəhər icra hakimiyyətləri yanında Qəyyumluq və Himayəçilik Komissiyasında uşağın valideynlərinin və yaxın qohumların uşağa psixi və fiziki təsir etmələrinə, qorxudulmasına imkan verməməli, belə bir halı aşkar edərsə, həmin faktın dərhal aktlaşdırılması üçün məhkəmə nəzarətçilərini və inzibatçıları dəvət etməlidir.

Vəkil hüquqi yardım üçün ona müraciət etmiş uşaqların və bütün uşaqların dostu olmalı və öz fəaliyyətində uşaqların mənafeələrini üstün tutmalı, hüquqlarının təminatçısı olmalıdır.

Bu Təlimatda qeyd olunan prinsip və qaydaların pozulması Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq məsuliyyətə səbəb olur.